

Kálmán C. György

A modern konzervativizmus hagyományának kialakulása - Babits vitája az avantgárddal

(*A bíráló nehézségei*) Nagyon nehéz volt (vagy még most is nagyon nehéz) megtalálni ennek az előadásnak a hangnemét. Problémákkal szeretnék ugyanis szembenézni: azzal, hogy Babits vélekedését az avantgárdról valahogyan rekapituláljam; továbbá azzal, hogy ezt a vélekedést a korban és Babits gondolatrendszerében valahogyan elhelyezzem; és főleg azzal, hogy tisztázzam: miként vélekedjünk ma erről – vagy, szerényebben, nekem magamnak mi lehet a viszonyom ehhez.

Nem egyszerű dolog problémákról beszélni olyan, nagyon is fontos alkalommal, amikor Babits életművének méltatása és értelmezése áll a középpontban. Nem keresem a konfrontációt ezzel a közeggel – számomra is igen kedves alkotóról van szó, akinek azonban bizonyos nézeteivel nem vagyok kibékülve, vagy zavarba ejtenek, számomra magyarázatra szorulnak. Egyszerre vonzó tehát a távolságtartó, esetleg gunyoros megítélés és az apologetikus hang. Az, ahogyan Babits vélekedett a tízes években kora avantgárdjáról – ez volna előadásom tárgya –, mindenesetre megértésre méltó és korántsem mellékes kérdés.

(*Egy írás 1930-ból*) De mielőtt rátérnék a tízes évekre, szeretnék egy sokkal későbbi szövegre előreugrani, mert tanulságosnak tartom. 1930-ban Babits „A nyugat és az akadémizmus” című írásában ezt írja:

„Hát ha úgy volna is! ha valóban kívánnám s akarnám, hogy abban a társaságban üljek, melyben Vörösmartynak s Aranyinak széke volt! nem volna-e erre a kívánságra is jogom? nem volna-e inkább az az egészséges és természetes, ha a magyar költő kívánatosnak érezné s szégyen nélkül kívánhatná a helyet, melyet tradíciói szinte kijelölnek neki, mint ahogy Zola és Anatole France nem resteltek kilincselni az Akadémia tagságáért?”¹

A kontextusról később szólok pár szót, most figyeljünk csak a retorikára. Ez nem Babits hangja – sokkal inkább stílusimitációnak látszik, szerepjátéknak, átvett vagy utánzott hangnak. A dikció és a retorika (a mondatfűzéstől a szóhasználatig, a központozástól a költői kérdésekig és felkiáltásokig) egyértelműen a 19. századot idézik. Babits itt egészen sajátos és szónokias eszközökhöz nyúl, hogy megidézzon egy régi kort, és nem utolsósorban hogy meggyőzze olvasóit. A régmúlt nagy költőire hivatkozik, akik elfogadták az irodalmi akadémiák, hivatalos irodalmi társaságok intézményeit – és ezzel legitimálja a modern kor költőinek vonzódását az irodalmi társaságokhoz, akadémiákhoz. Mintha Arany és Vörösmarty, valamint a jelenkor irodalma valami kétségbevonhatatlan kontinuitást mutatna. Mintha nem is volna kérdéses, hogy a mai irodalmi életnek a hagyományt kell konzerválnia. Babits a kontinuitásra és a hagyomány erejére szavaz – sőt a jelenkor döntéseit, választásait és motívumait egyenesen a régmúltból vezeti le.

Ha valaki ennyire más hangon szólal meg, ha olyan stílusban kezd beszélni, ami amúgy nemigen jellemző rá, annak nagy oka lehet. Azon kívül, hogy saját elkötelezettségét szeretné kinyilvánítani – a magyar irodalom hagyományaihoz, valamint azokhoz az intézményekhez, amelyek hite szerint ezt a hagyományt konzerválják –, nyilván *megszólító* ereje is van a szavainak: olyanokhoz intézi, akik ilyen-olyan okból kétségbe vonják az ehhez a hagyományhoz tartozását; röviden: valami ellenfélhez is szól, harcban is áll.

1 BABITS Mihály: A Nyugat és az akadémizmus. *Nyugat* 23(1930), 3. sz. (feb. 1.)

Két olyan nevet említ, akikhez burkolt módon hasonlítja magát – pontosabban nemcsak magát, hanem mindazokat, akik hozzá hasonlóan a kortárs magyar költészetet képviselik, és akik mégis igényt formálnak a hivatalosság elismerésére: Anatole France-ot és Zolát. Olyan alkotókat, akik kétségkívül a modern irodalom reprezentánsai, egyúttal azonban nemcsak igen népszerűek, a legszélesebb olvasóközönség előtt is ismertek, de írásművészetük sem fordul élesen szembe a hagyományos realista tradíciókkal. Nem lehet véletlen a választás, és nem is pusztán az indokolja, hogy ők a francia Akadémia tagságáért „kilincseltek”. Az a gondolatmenet rejlik mögötte, hogy a legjelentősebb modern alkotók hagyományok követői, számíthatnak az olvasók megbecsülésére, és egyszerre megújítói az irodalomnak és részesei a tradicionális irodalmi *establishment*nek. Előbb-utóbb olyan klasszikusokká válnak ők is, mint a korábban említett két nagy magyar, Vörösmarty és Arany.

Ami az idézett pár sor kontextusát illeti: a szövegben Babits Ignótus kritikájára válaszol, amellyel Ignótus a *Nyugat*ot illetve; és a lap szerkesztőjeként azt fejt ki – nagyon röviden és leegyszerűsítve foglalva itt össze –, hogy a *Nyugat* kemény és végül győztes csatái után rászolgált arra, hogy elismerje a hivatalosság is, s hogy nem hajlandó sem egyik, sem másik oldal mellett lecövekelni. A lap csakis a minőséget és a tehetséget tartja szem előtt, és az irodalmi társaságokhoz fűződő viszonya – amit Ignótus különösképpen kifogásol – pusztán az irodalom érdekei alapján alakul. Maga ugyan nem „kilincsel” tagságért a Kisfaludy-társaságnál, ahogyan Ignótus sugallja, de ez sem volna baj, mert ezek tiszteletreméltó szervezetek, és hasznuk is van: „a meglevő irodalomnak adhat a társaság eszközöket, tekintélyt, pozíciót, mely talán mégsem annyira szükségtelen manapság”.

Legkésőbb a világháború utánra az irodalmi társaságok a konzervativizmus bástyáivá váltak, de éppen hagyományőrzésükben, úgy fest, még egyes modern alkotók számára is vonzóak lettek. Furcsa módon 1918-ban alakították meg a rövid életű Vörösmarty Akadémiát – ennek első elnöke Ady volt, alelnöke Móricz és Babits, a titkár Tóth Árpád, a társaság jogásza Füst Milán. A Vörösmarty Akadémia kifejezetten a modern irodalomra összpontosított volna, a fiatal írókat támogatta volna (pénzzel és publikációs lehetőségekkel), és *Magyar Olvasókönyv* címmel indított volna sorozatot. A Tanácsköztársaság idején betiltották, 1925-ben Babits kísérletet tett újjáélesztésére, de ez többé-kevésbé sikertelen maradt. Aztán még később is volt dolga Babitsnak az irodalmi társaságokkal – igen óvatosan konfrontálódott, inkább nagyrabecsülését fejezi ki. Történt ugyanis 1927-ben, hogy Berzeviczy Albert (aki az MTA elnöke is volt) a Kisfaludy Társaságban előadást tartott, amelyben cinikusnak nevezte Adyt, és emiatt a cinizmus miatt a belőle e „hangot előhívó” tábor tette felelőssé.² Babits „A kettészakadt irodalom” című írásban válaszolt a *Nyugat*ban (és Schöpflin is, ugyanott)³: a Babitsé rendkívül konciliáns és tiszteletköröket nem nélkülöző replika, amely alapelveiben nem vonja kétségbe az akadémiai elnök mondandóját, és talán túlságosan is sok engedményt tesz neki – azt hangsúlyozza, ami a konzervatív-nemzeti irodalomeszményt és a moderneket összeköti. Mindazonáltal élesen elutasítja az Adyt (és a *Nyugat* körét) kvázi nemzetellenességgel és „lelki züllöttséggel” vádoló Berzeviczy álláspontját.

Mindezt – talán kicsit hosszán – azért bocsátottam előre, mert úgy gondolom, valamennyire bevilágítja Babitsnak az avantgárdot illető, tízes évekbeli kritikáját is. Babits egyfelől elszánt, elkötelezett védelmezője az irodalom megújulásának – a modernségnek, a *Nyugat*nak, a feltörekvő, fiatal irodalomnak; másrészt fenntartja, hogy mindazt, amit akár nemzedéktársai alkotnak, kritikával kell figyelni, a minőségből nem szabad engedni, és ebben sem a nemzedéki összetartozás, de különösen nem a politikai irányultság nem játszhat szerepet; harmadrészt pedig él benne egy tisztelet a hagyományok iránt, akár a régebbi irodalmat, akár annak intézményeit illetően, ezt a folytonosságot és együvértartozást hangsúlyozza. (Noha ne felejtjük el: úgy ír a Kisfaludy Társaságról a

2 BERZEVICZY Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság. *Budapesti Szemle*, 595.sz. (1927 március), 321-328.

3 BABITS Mihály: A kettészakadt irodalom. *Nyugat* 1927, I., 527-539. SCHÖPFLIN Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. Uo., 605-610.

Halálfiában, mint ami „vén szamarakból áll”.⁴ A Vörösmarty Akadémiával kapcsolatban meg ezt írja: „Tudjuk, hogy az írónak, mikor ír, egyedüliségében van az ereje, s a Társaság minden beleszólása abba inkább bénítja, mint segíti. S meglevő irodalmi társaságaink nem adtak oly példát, mely alkalmas lett volna aggodalmainkat eloszlatni. Az irodalom elhivatalosodottságának, klikk-beszerveződöttségének átkát melyik nemzedék érezte annyira a maga bőrén, mint a miénk?”⁵ Vagyis: tudott ő kevésbé békülékeny hangot is megütni.)

Ennek az utóbbi elvnek, a régi irodalom tiszteletének, a kontinuitás kiemelésének a személyes vonzalmon és meggyőződésen kívül lehetett egy másik eleme is: a kanonizáció kérdése. Babits nem pusztán pillanatnyi vitába bocsátkozott itt sem, hanem az egész irodalmi életről, annak rendjéről és mozgásáról voltak elképzelései: az új irodalmat ebbe illesztette bele, és úgy vélte, vélhette: minden új fejleménynek meg kell indulnia a kanonizáció útján, ám a modernségnek erre csak bizonyos feltételek megléte esetén van esélye. Csatlakoznia kell a hagyományokhoz (és nem szembefordulni velük, nem felforgatni vagy kihívni őket), el kell fogadtatnia magát az olvasóközönséggel, és megőrzőnek (konzervatívnak) is kell lennie, amennyiben mindazt, amit a modern irodalom készen talált, legfeljebb finoman módosítania szabad csak, és meg kell találnia a hangot a régebbi, hagyományőrző irodalom képviselőivel. Mindez pedig annak a szolgálatában áll, hogy a modern irodalom elfogadtassa magát.

Talán innen érthetőbb mindaz, amit Babits jóval korábban az avantgárrdal kapcsolatban képviselt. Amikor berzenkedem éles véleménye miatt, amikor igazságtalannak és váratlanul maradnak érzékelem, akkor ellensúlyként ezt a mögöttes három elvet (no meg a személyes ízlést) kell figyelembe venni: a modernség védelmét, a minőség elvét és a modernség kanonizációjának támogatását.

(*Babits konfrontálódása az avantgárrdal*) Három rövid ismertetés következik. Először rekapitulálok Babits érveit Kassákék mozgalmával szemben; utána szólok néhány szót arról, hogy a *Nyugat* köre általában hogyan vélekedett az avantgárrról; végül egy konzervatív avantgárd-kritikát idézek föl.

Lássuk először azt, hogyan gondolkodott Babits az avantgárról. Az 1917-es, Kassákról és az avantgárról szóló írás a legfontosabb, ez a *Nyugatban* jelent meg. Babits az olasz futurizmus ellen még 1910-ben írt egy cikket, de egy évvel a Kassák-cikk után, 1918-ban már így ír: „Mindazonáltal mi is futuristák vagyunk szívvel-lélekkel és igaz örömmel tapsolunk a lelkes kis olasz csapatnak. Reggel köd szokott lenni és a köd gyakran azt bizonyítja, hogy reggel van. A köd el fog oszlani, ha feljön a nap. Nekem az az érzésem, hogy Itáliában ma még nem jött fel a nap: örülni kell a ködnek.” Sőt, kicsit később, ugyane cikk zárásaként: „Tapsolunk, mert mi is futuristák vagyunk.” A két dátum között keletkezett a Kassák-írás, s noha a futurizmus szót a ma is ismert értelemben használták a *Nyugat* szerzői, a kifejezés egyúttal – mint az izmusok első, igen feltűnő jelentkezése – jelképezte az avantgárd törekvéseket általában. Afféle *pars pro toto* kifejezés volt – általában a *Nyugat* szerzői nem tettek finom különbséget a gombamód szaporodó izmusok között.

Babits előre közli: szándéka egy nemzedékről – és nem egyetlen csoportról, különösen nem egyes költőkről – szólni. Megközelítése tehát éppúgy generációs, ahogyan magának a *Nyugatnak* a szerveződése is elsősorban az volt. A fiatalabb nemzedéket elsősorban az jellemzi, hogy harcol a hagyományokkal. Az új generáció hagyományellenességét Babits azzal magyarázza, hogy a fiatalok olyan világba születtek, ahol erősen hierarchikus az irodalmi rendszer, ahol az idősebbek uralkodnak, s ahol ráadásul nem látnak jövőt maguk előtt: „viszik őket is ölni, halni, minden piszokba, rettenetességbe, s rabolják el fiatal életüket a munkától, a tanulástól, a kultúrától, miket pedig örök frázisokban dicsérnek fülükbe? Csoda-e ha az ilyen világban nevelkedett

4 BABITS Mihály: *Halálfiái*. (Ó, vidám kamaszkor! fejezet, 7. rész.) Kritikai kiadás: Budapest, Argumentum, 2006.

5 BABITS Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat* 18(1925), 8-9. sz. (máj. 16.)

ifjúság szellemi elitje eleve gyűlöl minden tradíciót, és megismerni sem kívánja azokat?”

A *Nyugat*nak oda kell figyelnie a fiatalokra, írja Babits, hiszen őket magukat is hallgatás és meg nem értés övezte indulásukkor: „A *Nyugat* önnön hagyományai ellen vétene, ha meg nem hallaná a szavukat.” A *Tett* mozgalmát – de nem magát a folyóiratot, és nem is a benne publikáló alkotókat – kívánja vizsgálni, s első súlyos megállapítása az, hogy „a tett” ezen fiatalok számára nem elsősorban az újat teremtést, hanem a régi rombolását jelenti, „a hagyományok elvetésének” programját: „Nem alkotni tovább a meglévő formák szerint, nem is új formákat teremteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent ami törvény és forma, ennyit jelent a *Tett* propagandája, valóságos irodalmi anarchia az, s – ne áltassuk magunkat! – anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.” Az individualizmussal szemben valamilyen közösségiség jellemzi ezt a mozgalmat, de legalábbis az Egész, a kozmosz, a sokféleség átfogása: „ki óhajt terjeszkedni az egész emberiség szimultán érzéseinek egyszerre-érzéseire is”.

Babits ellenvetéseinek felsorolását azzal kezdi, hogy az induló, új mozgalom programot hirdet, s ez önmagában is korlátot jelent: „mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megkötöttség és kényszerzubbony”. A „recept” azt jelenti, hogy „pózkodat” és „kényszerzubbonyt” ír elő annak, aki a mozgalom elveinek – „elméletének” – aláveti magát; Babits individualizmusa aligha fér össze azzal, hogy az alkotás közösségének és közösségiségének bűvöletében élő avantgárd az egyes egyéni alkotók fölött álló elveket, útmutatásokat, célokat fogalmaz meg. Ennél sokkal komolyabb – s immár nem a szerzői magatartást, hanem a szövegformálást érintő – kifogása az, hogy a fiatal nemzedék leszámol a hagyományokkal, „a program a hagyományok és formák tökéletes elvetését teszi kötelességgé”. Márpedig ez – állítja joggal Babits – eleve lehetetlen: a hagyomány, a konvenciók, a formák olyanok, mint a nyelv, nélkülük minden (művészi vagy érthető) megszólalás lehetetlen. Az a költészet, amely teljes egészében szakít mindazzal, ami megelőzte, érthetlenségre és művésziatlenségre van ítélve.

Jóval kétségesebb a következő érv. A művészetben nincs „ugrás”, nincs forradalom, csak lassú egymásra-építkezés, a korábbi korok, alkotók, konvenciók tisztelete és óvatos módosítása, továbbá hogy minden új fejleménynek megvan az előzménye – nos, ez inkább megfigyelés, semmint általános igazság, és annak is meglehetősen ideologikus, de legalábbis előfeltevésekkel terhes. Ellene vethető volna az is, hogy ez esetben nem volnának az irodalom történetében meglepetések, botrányok, s mindig egyszerű (lett) volna mindenfajta be- és elfogadás; de nem is a történeti érvek vagy ellenérvek a fontosak itt, hanem az a látásmód, amely zavartalan kontinuitást lát ebben a történetben. Az, aki ekként látja az irodalom történetét, az a hagyomány tiszteletében, a konvenciókban való jártasságban és az erudícióban, a feltűnő újdonság kerülésében érdekelt, s idegenkedik a szabályok nyílt megszegésétől.

A megelőzöttséget – az újat kereső irányzat hagyományba-ágyazottságát, a múlthoz történő szükségszerű kapcsolódást, a konvenciók bármily vonakodó tiszteletét – Babits abban véli felfedezni és igazolni, hogy maguk az új költők is visszautalnak elődeikre – jöllehet nem a magyar, hanem a világirodalmi előzményeket kanonizálják. Babits ezt érezhető rosszallással fogadja, amiképpen azt az egész kánont, amelyet az avantgardisták kialakítanak; s különösképpen e kialakítás módját kifogásolja: a tájékozottság, a megértés, a történeti ismeretek, a poétika hiányát vagy fogyatékoságát, amely rossz, értéktelen, ismeretlen szerzőket és műveket is e kánon közepére sorol, s ami modernként, újdonságként ünnepli mindazt, ami pedig már régi, hagyományos, amiben semmi új nincsen.

Tehát miután Babits leszögezi, hogy „az igazi rokonuk Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista”, néhány sorral lejjebb vissza is vonja ezt: „A *Tett* írói pusztán egész külsőségek miatt találták Walt Whitmanban rokonukat, aminthogy erős hajlamuk van mindenkiben rokont sejteni, aki valaha verses forma nélkül írt verseket”. Ráadásul „a prózavers mint modern műfaj is régi és bevett forma”, de – újabb fordulat – hiába tartozik bele a hagyományba, nem termékeny része a költői alkotás eszköztárának, mert egyhangú („mert nincs versforma mely gördülési lehetőségeiben

egyhangúbb volna, technikájában kevesebb lényegi változatosságot engedne meg, mint a korlátlanlanságot törvénybe iktató prózavers"). A forma megtagadása csak újabb formát (kötöttséget) jelent, ami ugyancsak leigázza a szabad alkotást: „A *Tett* írói valóban ebben a formai rabságban szenvednek”.

Babits azt az érvet ismétli, csak másra és másra vonatkoztatva, hogy valaminek a megtagadása mindig valami új elfogadását jelenti: amiképpen a nyelvet (a hagyományt, a műfajokat) nem lehet megtagadni, félretenni vagy kikerülni, úgy ez vonatkozik a stílusra és a kompozícióra is. (Mintegy mellékesen kitér a műfaji kérdésekre is: hogy ráadásul a líra egyeduralgó a fiatalok körében, a próza vagy rossz, vagy csak álcázott líra.) Ami a stílust illeti, itt mintha komoly gesztust tenne Babits az új törekvéseknek: ezúttal elismeri a durva, szakító, botrányos jellegű változások létjogosultságát és előre vivő erejét:

Ifjú írók az ízlés megvetésével is szabadságukat akarják érvényesíteni s a szabadságnak a tabu képzetek és képzet-összeköttetések felé való kiterjesztése nem is helyteleníthető elv. Az ízlés tulajdonképpen konvenció, gyakran elég oktalan konvenció, s mint minden konvenció változhat, sőt, művészetben, kell is hogy változzék. Az ízlés bizonyos értelemben csak illedelmi korlátozás, s az ízléstelenség gyakran nem egyéb, mint új területek felszabadítása a fantázia és költészet számára. A francia irodalom klasszikus korában ízléstelenség lett volna az, amit Hugo Victor később stílussá emelt. Nagyon meg kell gondolni, mielőtt ízlési momentumokat esztétikai érvekül alkalmazunk. Nem joggal vádolták-e ízléstelenséggel egy időben Shakespeare-t, Petőfit és sok más-t, akik éppen ez ízléstelenségük révén nem kevésbé nagy költők maradtak?

Ezután Babits rosszérzéseit osztja meg olvasójával, s túlságosan hamar túl is halad e ponton, mintha csak érezné, hogy racionális érvei nemigen vannak:

Minden merészebb eltérés az ízléstől könnyen nevetségessé válik, ha új ízléssé össze nem simul, s valóban senkinek sincs annyira szüksége az ízlés magasabb művészetére, mint a konvenciók ízléstől magát felszabadítani kívánó íróknak.

Ugyancsak röviden utal arra, hogy az avantgardisták az erotika felé is át akarják lépni a határokat – ugyan Babitsnak ezzel szemben elvi kifogása nincs, ám ismét a megvalósítás gyengeségét, sikerületlenségét emeli ki; és végül a túlbonyolítottságról szól néhány szót, arról, hogy e költészet jellegzetessége az egyszerűségtől, az egyenes kimondástól való ódzkodás. A tanulmány zárásaként pedig azt a tételt védelmezi Babits, hogy „egy új irodalmi iskola kritikája első sorban formai eszközeinek kritikája” – ami ugyanis tartalmilag volna új, az szerinte nem nagyon érdekes, és „eszméket kimondani, hangulatokat jelenteni nem nehéz, de átplántálni, szuggérálni őket, ez a nagy dolog s ez már csak a művészet formai eszközeivel lehetséges”.

(A *Nyugat az avantgárdról, az avantgárd a Nyugatról*) A bevezetőben mondottakkal összhangban mindazt, amit Babits Kassák és köre szemére vet, amit ez ellen az irányzat ellen felhoz, úgy kell felfognunk, mint részét annak a küzdelemnek, amelyet Babits az új művészet elfogadtatásáért folytat – értve ezen persze elsősorban a *Nyugatot* –, és mint kéznyújtást – éppen az elfogadtatás és végső soron a naonizáció érdekében – a régebbi irodalomeszményt képviselő tábornak. De lássuk most röviden a *Nyugat* saját futurizmus-képét, vagyis az a (rövid életű) hagyományt, amelyet a lap legkülönbözőbb szerzői Bresztovszky Ernőtől Balázs Bélán át Szabó Dezsőig kialakítottak a futurizmus megítélésével kapcsolatosan. És figyeljünk fel az évszámra is: az első világháború idejében járunk, amikor a futurizmussal asszociált Olaszország felmondta a szövetséget a Monarchiával, s ezekben az időkben az egész magyar közvélemény, ide értve még a kultúra embereit és persze különösen a sajtót, igen erősen negatívan ítélte meg mindent, ami olaszt. Ezt egy még meg nem jelent tanulmányában nagyon meggyőzően mutatta be,

egyébként éppen Babitsra is sokat hivatkozva Dobó Gábor.⁶

Röviden a *Nyugat* és az avantgárd mozgalom kapcsolatairól. Bori Imre szerint „...a Nyugat ízlés-liberalizmusa egy relatív nyíltság manifesztációjaként sok mindent vállalt az új törekvésekből is... azután Babits cikke a fiatal irodalomról (*Ma, holnap és irodalom*) az ízlés-liberalizmusnak a korlátait is megmutatta.”⁷ Ez talán túlzó és igazságtalan megállapítás – különösen, hogy éppen Bori írja azt is, hogy Babits az olasz futurizmus ellen 1910-ben írott cikkében már a „szecessziós szemlélet” „megmerevedését” demonstrálja⁸; míg Balázs Béla óvatos ugyan, de sokkal megértőbb, Kosztolányi is jóval nyitottabb a jelentkező új, különös irányzatokkal szemben.⁹ Szabó Dezső az, aki a legkevesebb fenntartással számol be Marinettiék mozgalmáról¹⁰ 1912-ben, 1913-as írása a futurizmusról¹¹ nagyjából minden új (vagy nem is olyan új, de a korban aktuálisnak, érdekesnek tetsző) törekvést besöpör a futurizmus kategóriája alá; így tehát szól „Whitman új kort alakító futurizmusáról”¹², és állítja, hogy „A múlt század végén s századunk elején felgombázó kis iskolácskák „manifesztumaiból” mind több futurista hang hallszik ki.” Balázs Béla szintén komolyabban veszi a mozgalmat: „Nem hiszem, hogy a futuristák rosszhiszeműek. ... Azonkívül szeretem azokat, akik tudják mit akarnak. A futuristák pedig tudják, sőt manifesztumaikban oly világosan és szellemesen írták meg, hogy komolyan kell felelni rá. ... Amit csinálnak, bár sok szép tehetséget ölnek bele, nem művészet. De még sem szabad őket, mint beteget és bolondot egyszerűen félretenni. Sokan vannak és értik egymást. És ez nyugtalanító. És ha képeiket nem is, de szenzációjukat értjük mi is. Idegzetünk érzékenysége nő és sejteni kezdjük a formák korrespondáló életét.”¹³

Ady viszont éppen azért marasztalja el a futurizmust, amiért Balázs lát bennük fantáziát: a tudatos program miatt, a művészetben felülkerekedő ideologikusság miatt: „Hát én utálom a futuristákat, természetesen csak azért s elsőképpen azért, mert nem nagyon tehetségesek, de nagyon programosak. Ez már: bolt, egy kimérő üzlet, ahol hetekig dolgoznak: a közönséget miként lehet idecsalni, megrészegíteni s becsapni.”¹⁴ Ha egyáltalán lehet a *Nyugat* szerzőinek egységes véleményét tulajdonítani – s ekként a Nyugatnak a futurizmushoz (*per extensionem*: az avantgárdhoz) fűződő viszonyát jellemezni – akkor a háború idejére megcsappan a futurizmus iránti kezdeti érdeklődés és rokonszenvező figyelem.

A *Nyugat* szerzői később már büszkén emelték ki azokat a szálakat, amelyek az avantgárdot Adyval vagy éppen magával a *Nyugattal* kötötték össze. Tóth Aladár Bartók *II. szvitjéről* szólva 1921-ben Kassákra hivatkozva ír; Babits 1920-ban kijelenti: „ha az új magyar költészetnek szüksége is van új, zordabb, simává nem koptatott zenére (amely szükségét ma talán minden költő érez): vagy a külföldről hozott szabad versben fogja azt találni, mint Kassák és társai; vagy a hangsúlyos magyar ütemhez tér vissza.”¹⁵ Itt elsősorban a metrikáról (a „zenéről”) s nem feltétlenül metaforikáról, kompozícióról,

6 DOBÓ GÁBOR: Elképzelné a háborút: futurizmus a tízes évekközepén megjelenő magyar lapokban. Előadás az MTA BTK ITI konferenciáján, „Emlékezés egy nyár-éjszakára”, 2014. szept. 15-17.

7 BORI Imre: A Nyugat és a modern magyar irodalom. In BORI Imre. 1984. *Bori Imre huszonöt tanulmánya a XX. századi magyar irodalomról*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 21-25., 24.

8 BORI Imre: *A szecessziótól a dadáig. (A magyar irodalmi avantgarde I.)* Forum, Újvidék, 1969, , 51.

9 Kiváló összefoglalást ad a futurizmus korabeli recepciójáról DERÉKY Pál (Az avantgárd irodalmi műalkotás néhány szerkezeti jellemzője. In DERÉKY Pál: *Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi. A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998, 18-33.), és – másként – *A vasbetontorony költői* című kötetében (*A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második harmadik évtizedében*. Akadémiai, Bp., 1992, 15-45.).

10 SZABÓ Dezső: F. T. Marinetti: Le Futurisme. *Nyugat*, 1912. 14. sz.; SZABÓ Dezső: F. T. Marinetti: Le Monoplan du Pape. *Nyugat*, 1912. 16. sz. („Itt csak egy pár sorral kérhetem a korukat szerető emberek figyelmét ez iránt az igen érdekes mozgalom iránt” ... „Annyi bizonyos, hogy a futurizmus egy új kornak megfelelő lelki alkat és művészet kialakulásának egyik előjele s fejlődése” – írja többek között.)

11 SZABÓ Dezső: A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei *Nyugat*, 1913. 1. sz.

12 Szabó Dezső, Kassák és az egész kor Whitman-képéről I. DERÉKY: Az avantgárd irodalmi műalkotás..., 24 skk.

13 BALÁZS Béla: Futuristák. *Nyugat*, 1912. 7. sz.

14 ADY Endre: La Fanciulla del West. *Nyugat* 1911. 15. sz.

15 BABITS Mihály: Tanulmány Adyról, *Nyugat*, 1920, 3-4. sz.

világlátásról van ugyan szó, de ez a burkolt elismerés jelzi, hogy Babits viszonya az avantgárdhoz korántsem volt egysíkú vagy egyértelmű. Akkor sem, ha Bori Imre az 1932-es *Új anthológiáról* ezt írja: „Babits Mihály antológiája az avantgarde-nak a magyar irodalmi közéletből való kiiktatása szándékával készült...”¹⁶ Még ha ez igaz volna is, a magyar avantgárd kezdeteinél ilyen szembenállásra legfeljebb a Babits – Kassák vita emlékeztethet. És ez valóban a legfontosabb szövegegyüttes, ami „komoly számvevő igénnyel” fejezi ki „a legradikálisabb szépirodalmi fórummal” szembeni „szemléleti-ízlésbeli konfrontációt”.¹⁷

A szembenállás az avantgárd felől nézve sem volt éles. Késői monográfiájában Kassák azt a fegyvertársi kapcsolatot emeli ki, amely a konzervatív kritikával szemben az avantgardistákat és a *Nyugatot* összefűzte.¹⁸ „A Tett és a hozzá fűződő mozgalom lassanként általános irodalmi problémává vált, amelynek megfejtéséhez most már komolyan hozzá kellett nyúlni”¹⁹ – írja Kassák, aki éppen ebben a szembenállásban, a különbözőségben volt elsősorban érdekelt. A maguk elfogadtatásának vágya (vagyis a kapcsolódás igénye) és ez az elhatárolódás, felforgatás egyszerre volt jelen a magyar avantgárdban (s valószínűleg nem mondható el ugyanez minden európai avantgárd törekvéseiről). A „régis” vagy hagyományos irodalomhoz fűződő viszony ugyanakkor furcsa kettősséget mutat. A forradalom Kassák szavai szerint *a tradíció nélküli tömegek* harci modora; csak az az igazi forradalmár, aki maga mögött hagyja a múltat, a tradíciókat, a konvenciókat. *A Tett* és a *MA* kritikusi, maga Kassák is, sok tekintetben elfogadta és méltányolta mind a múlt, mind a náluk konvencionálisabb jelen irodalmát és művészetét; ha voltak is feszültségek a *Nyugattal*, azért egyáltalán nem ellenségeskedés volt ez.

(*Egy konzervatív kritika*) Érdemes továbbá Babits avantgárd-értelmezését úgy is belehelyezni a kor avantgárd-értelmezésének kontextusába, hogy megnézzük, hogyan ítélték meg Kassákékat a konzervatív kritikusok. Maga Babits kiválóan jellemzi az uralkodó konzervatív kánon ítéletét a *Nyugat* irodalmával szemben: „Ma, mikor negyven éves, komoly tanulmányokon edzett, minden nemes tradíciókat őszintén tisztelő, s befejezett technikájú írókat éretlen forradalmárokként kezel a hivatalos kritika...” Az avantgárd tehát úgy érkezett meg, hogy a nemzeti-konzervatív kritika (meg a kánonalakítás megannyi résztvevője, az iskoláktól a könyvkiadásig) a klasszikus modern *Nyugat* elfogadásával, integrálásával vagy elutasításával volt elfoglalva. Kassák első lapjának megjelenése után nem sokkal egyetlen alapos, elemző tanulmány jelent meg a mozgalom költészetéről, Zolnai Béla tollából²⁰. Zolnai Babits és Kassák vitáját is megemlíti, érezhető örömmel rávilágítva az „egykor forradalmi lap” beérésére, a hagyomány tiszteletére, ami immár jellemzi ezt a „komoly hangú és lehiggadt szemlét”. Megállapítja, hogy Kassákék programja „a futuristákéval egyezik”, s hozzáteszi, hogy „ez logikus reakciója a dekadens halálköltészetnek”, s hogy a *Nyugat* is hasonló irányba indult. Az első pont, amiben Zolnai kérlelhetetlenül elmarasztalja *A Tett* íróit, az az esztétikai korlátok ledöntése, a programszerű disszonancia, a művészi tagadása, a szép és a rút relativizálása. Babitsot idézve szólal fel az anarchia ellen, felháborodik a témakörök korlát nélküli kiszélesítése miatt. „Végre is a művészettől nem lehet kizárólagos »salon des refusés«-t csinálni” – méltatlankodik (374.) – Tudjuk, az avantgárd éppen hogy erre törekszik, az elfogadottság folytonos kikerülésére-kijátszására, a marginális, kiszorult, kívülálló pozícióra. – A második pont „ennek a modernségnek ... egy kellemetlen melléhajtása: a programszerű nemzetköziség”. Zolnai egyenesen üdvözli az ügyészség elkobzási határozatát, hiszen szerinte „a közre veszedelmes életprogramról” van szó. A harmadik pont a „végtelen” követelése – s ezzel együtt a látomásos, vizionárius ábrázolás, a konkrét leírás helyett „elmosódnak a valóság körvonalai” (375.), a képek túlzók és a

16 I. m., 76.

17 ACZÉL Géza: *Kassák Lajos*. Akadémiai, Bp., 1999, 31.

18 KASSÁK Lajos: *Az izmusok története*. Magvető, Bp., 1970, 179.

19 Uo., 190.

20 ZOLNAI Béla: „Új irodalom.” *It* 1917, 371-377.

szavak csak szurrogátumok, „a végletekig hajszolt expresszionizmus” álláspontja ez, amely Ady *Fekete zongoráját* és Révész Béla *Vonagló falvak* című művét tekinti kiindulópontnak. Zolnai számára ez az expresszionizmus egyszerűen azonosítódik a futurizmussal (376.) – némileg hasonlóan ahhoz a fogalmi zavarhoz, amely a *Nyugat* szerzőinél tapasztalható. Zolnai nem fukarkodik a minősítésekkel – nagyjából érthetetlen zagyvaságnak nevezi mindazt, amit eddig visszafogottan elemezni próbált: „A futurista és a »szimultanista« elvek a festészetből komikus ákom-bákomot, a költészetből értelmetlen hangzavart csinálnak.” Ez pedig nem más, mint bántó modorosság – ugyanolyan, mint a szabad vers, amely „eltekintve attól, hogy a verset prózává silányítja le – megint csak erőltetett modorosságra vezet.” (376.)

(*Babits cikkének közvetlen utóélete*) Kassák válasza Babitsnak („A „rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihályhoz”) erőteljes visszautasítása mindannak, amit Babits állít. Először is, elutasítja azt, hogy *A Tett* programja recept volna, s egyúttal a formai problémákra összpontosító Babits-gondolatmenet alól is kihúzná a talajt, amikor rövid program-összefoglalójában jelzi: nem a formára, hanem a művészi magatartásra nézve adott programot. Ezzel szemben éppen Babits fejére olvassa a „programosságot”, azt, hogy a tanulás, a múlt gondos elsajátítása, a gyakorlás volna az ő „receptje”. Míg Kassák szerint az ő mozgalma megnyitja a lehetőséget a fiatalok előtt, addig Babits „rettentően kigödrözött lépcsőkolosszust állít az új költő elé”, és tapasztalást, tanulást, gyakorlatot vár el tőle. Ami a formai műgondot illeti, Kassák a „primitív” művészetet állítja szembe a kidolgozott, „művészi”, technikailag tökéletesedő fogásokkal, egyértelműen az előbbi javára. Itt vitázik Babits szabad vers-elképzelésével is: állítja, „A laikus által úgynevezett szabad versforma, szerintünk a legkomplikáltabb forma – a lényeg formája. A szabad vers formáját éppen a belső struktúra adja, az adódó téma, életdarab tudatos centrumba lökése alakítja a vers szemmel látható külsőségeit!” Sőt: „tudatossággal állítom Babitscsal szemben, hogy a mi szabad verseink a lehető legszigorúbban megkomponált egészek és éppen ez a komponáltság választja el őket Walt Whitman szabad verseitől.” Még annyit tesz hozzá, hogy „Babits kultúrszomjúsága mellett” ők „sem a dühöngő analfabétaságot” akarják „visszaerőszakolni a világra” – azaz hogy az avantgárdtól sem idegen a hagyomány ismerete, a múlt elsajátítása.

Kassák kifejezetten gunyorosan felel a „harmóniátlanság”, „kaotikusság”, „anarchikusság” vádjaira. Éppen az így jellemzett költészet az, ami a mai ifjúság tapasztalatait visszatükrözi, s ezért lehet nagy hatása; az élet igenis kaotikus, nincs benne harmónia, a családi tűzhely boldogsága csak illúzió – s a költészetnek ennek megfelelőnek kell lennie. Innen az új témák bevonásának igénye, az eddig hétköznapiak tekintett tárgyak megjelenítése. Hangsúlyos helyen írja: „Még azt is ki szeretném korrigálni, hogy tévedésből sem vagyunk kimondottan szimultanisták és semmiféle isták és izmusok nem vagyunk és új irodalmi iskolát sem akarunk csinálni, csak a „jó” szó átértékelésében jó költők akarunk lenni, azaz jó költeményeket szeretnénk a legfrissebb olvasógeneráció elé adni.” Kassák elutasítja, hogy őt vagy mozgalmát bármilyen izmus alá besorolják, sőt még azt is, hogy új irodalmi iskolát akarna csinálni. Míg például Kosztolányi éppen a besorolásra törekedett, azzal a céllal helyezte el Kassákot és költészetét, hogy ezen osztályozás révén ismerőssé tegye, mintegy domesztikálja, el- és befogadhatóvá minősítse azon közeg számára, amelyben ő mozog (a *Nyugat* szerzői és olvasói számára), addig ez a gesztus – de nem is gesztus, több annál: intézményesítő művelet, amely legitimitást ad a mezőre bekerült jövevénynek – Kassák számára elfogadhatatlan, olyannyira, hogy még az „új iskola” elnevezést is elutasítja. Ez a visszautasítás, ez a büszke, határozott és kihívó válasz az egész avantgárd meghatározó jellegzetességét mutatja meg. Az újdonság, a botrány, a meglepetés legnagyobb ellensége az elfogadás, a besorolás, a helyretétel; addig van felforgató ereje ennek a művészetnek, ameddig nem *kisajátítható*.

Babits viszontválaszában („Felelet”) tíz rövid pontban vitatja Kassák egyes állításait, olykor kifejezetten *ad hominem* érveléssel (például hogy a szerkesztő nem hivatott a lapjában megjelent írásokat megítélni, hogy Kassáknak a szabad vers természetes

kifejezési formája, de a fiatalokra nem kellene ezt ráoktrojálni, stb.). Van kifejezetten barátságtalanul ironikus pont is (ti. hogy *A Tett* egyáltalán nem kényszeríti a kritikát arra, hogy számot vessen vele), de a tizedik pont kételkedve és savanyúan, parodisztikusan is („Első vagyok, tapsolója, a nagyradagadó erőnek, édigakarásnak”), mégis némi várakozásteli elismerést sejtet.

Nem tekinthető ugyan közvetlen válasznak, de említsük meg György Mátyás Babits-kritikáját a *MA* hasábjain. György nem osztja Kassák egyoldalú haladás-konceptióját – inkább úgy véli, hogy a fejlődés nem értékgyarapodást és a korábbi értékek érvénytelenedését jelenti, hanem önelvű, új értékek teremtődését. Míg Kassák hajlamos temetni az ókori-középkori művészetet, de még a 60-as években írott könyvében is az a fő kifogása a *Nyugat* ellen, hogy „költői Baudelaire-t követték, aki 1867-ben halt meg, és Verlaine-t, aki a századfordulón már nem élt”²¹ – addig György nem azért marasztalja el Babitsot, mert „meghaladottnak” véli, hanem mert szerinte ebből a költészetből hiányzik a modern formákkal való szembenézés igénye. Majd egy másik írásban is név nélkül utal Babits érveire György Mátyás: ő az a kritikus, aki habozás nélkül illeszti be Kassákot a kulturális hagyományba, Whitmant téve meg a kassáki költészet közvetlen elődjének. Ez a fajta kritika úgy véli, hogy a legmodernebb, legváratlanabb irodalmi jelenségek is jól leírhatók egy régi terminológia szerint, s hogy közvetlen analógiák mutathatók ki a régi és az új művészet között. György szerint ez a kritika eltorzított hagyományt tekint hitelesnek: a „klasszikus versformák”, ahogyan a görögök értették azokat, egyáltalán nem a mai értelemben vett merev versláb-rendszerekkel azonosak. Másrészt csak egyfajta elfogadott, hitelesített, szentesített hagyományt ismer el, s azért épp Whitmanre hivatkozik, mert őt már integrálta ez a hagyománykészlet, bár külsődleges jegyeken kívül semmi nem fűzi össze őt Kassákkal. A hagyománynak tekintett jelenségek körét pedig egy olyan esztétika tűzi ki, amely „arisztotelészi vágású”; tud bánni a klasszikus, azaz könnyen formalizálható, kánonba foglalható, normaként megadható kompozícióval „és ellentétével, a zseniskedő komponátlansággal”, de nem „a normákkal”. Normatív tehát, s ezért önkényességbe, „lírába” fullad: ezért tarthatatlan.

(*Mérleg*) Szeretném megérteni, hogy hogyan lehetséges: a modern magyar irodalom egyik nagy alakja, a *Nyugat* egyik legbefolyásosabb és legnagyobb hatású figurája, a modernség elkötelezettje hogyan nyilvánulhatott meg olykor meglepő konzervativizmussal. Sietve hozzáteszem: csak olykor, talán nem különösebben fontos kérdésekben, és véleményeinek az életműre nemigen van hatásuk. Továbbá: nem költészetében vagy szépirodalmi munkásságában, hanem publicisztikai-kritikai szövegeiben található olyan meghökkentően konzervatív megnyilatkozás, ami magyarázatot igényel.

Próbáljuk most mérlegre tenni Babits avantgárd-kritikáját. Mindenekelőtt ismétlem, hogy Babits harcai a korba és a környezetbe helyezve teljesen érthetőek és a *Nyugat* törekvései szempontjából hasznosak voltak. Végig kihagytam, és most sem szeretnék erről beszélni – de biztosan vannak személyes-ízlésbeli motívumok is, sőt lélektaniak is: idegenkedés a felforgatástól, a botránytól, a feltűnőségtől, ugyanakkor tartózkodás az éles konfliktusoktól. Másfelől azonban olyan hagyomány alapozó szövege a Kassák elleni Babits-írás, amely összefonódik a konzervatív, sőt retrográd irodalomszemlélettel, valami olyasmivel, amihez Babitsnak soha nem volt köze. Élesen elválik tehát egymástól a korba belehelyezkedő és az utólagos értelmezés és értékelés. Ami a maga helyén és idejében rendben levőnek és nagyon is indokolhatónak látszott, az olyan közegbe került, olyan gondolatrendszerek telepedtek rá, olyasmikkal vegyült később össze, amik nehezen védhetővé teszik. Az avantgárdnak az az értelmezése, amely a kontinuitásba ágyazza bele a szándéka szerint újat, meghökkentőt, szakítást (vagyis diszkontinuitást) hozó áramlatot, tipikusan a konzervatív értelmező közösségek sajtója. Ez az érvelés az avantgárd kezdetei

21 Avantgárd és művészetfejlődés. *Literatura* 1974/4, 84. A KASSÁK-idézet: *Az izmusok története*. Magvető, Bp., 1970, 170.

óta jelen van és hat a kritikai és laikus közgondolkodásban, együtt azzal a csiki-csuki váddal, hogy az avantgárd szakít minden hagyománnyal – de ha mégis vállal valamilyen hagyományt (vagy összefüggésbe hozható vele), akkor viszont semmi újat nem hoz. Furcsa helyzet ez éppen Babits számára, aki a magyar irodalom megújítását zászlajára tűző *Nyugat* egyik vezéralakja; s írása elején maga is reflektál erre a kényes szituációra. Ugyanakkor nehéz volna érveit elkülöníteni a kor konzervatív kritikusaiknak (vagy kultúrpolitikusainak) érveitől.

Kérdés, kit nevezhetünk konzervatívnak. Egyáltalán: nevezhetünk-e bárkit annak? Hétköznapi értelemben – és a gyakorlatban – ez persze mindig megoldódik: aki a hagyományokhoz ragaszkodik, ódzkodik a váratlan, hirtelen, gyökeres változásoktól, azt nevezük így; vagy bizonyos mindennapi vonásai alapján ítélkezünk. A helyzet sokkal kényesebb a művészekkel. Itt ugyanis az *én*, aki megnyilvánul, nagyon változó mértékben lehet nyilvános – azt vegyük-e figyelembe, vagy megnyilvánulásait, amelyek másokéhoz képest igencsak speciálisak (írás, festés, zene, stb.)? Egy írónak a magánélete vagy a művei számítanak-e ilyenkor? S ha az utóbbi – kizárólag szépirodalmi szövegei, vagy minden más általa írott szöveg alapján döntünk konzervativizmusa felől? Babits néhány véleményét félre is lehet söpörni, mint nem túl jelentős, anekdotikus eseményt – részint fel lehet figyelni arra, hogy elhangzanak olyan érvek, amelyek (ha nem Babits találta is ki őket) máig hagyományozódtak, máig erősnek és nehezen cáfolhatónak látszanak. Lehet lélektani magyarázattal kísérletezni (hivatkozni Babits biztonságvágyára, békülékeny, nem konfrontatív lelki alkatára); bizonyára lehetnek irodalompolitikai okok is a háttérben; vagy lehet szó esztétikai fenntartásokról. Ezt nyitva hagyom – de a konzervativizmus és a modernség furcsa, ellentmondásos, magyarázatra szoruló elegye továbbra is nyugtalanít.